

вої системи проти НДПН, зробивши неабиякий піар Гюнтеру Декерту та партії у німецькому соціумі.

Вперше за останні 30 років партія не прийняла участі у виборах до Бундестагу. Це пов'язують з тим, що 12 червня 1994 року партія отримала на виборах до Європейського парламенту лише 0,2 відсотки, що не дозволило їй отримати часткове державне фінансування [13, 1994, S. 132]. Гюнтера Декерта був переобраний у місцеву раду округу Рейн-Некар кількістю голосів 3,4 %. Також партія прийняла участь у комунальних виборах у 7 федеральних землях, але лише у землі Баден-Вюртемберг змогла отримати 4 мандати [13, 1994, S. 133].

Вже у вересні 1994 року Гюнтера Декерта було усунуто з посади голови партії, бо судові звинувачення проти нього шкодили партії. У 1995 році вирок земельного суду Карлсруе було переглянуто та підтверджено Верховним судом ФРН. Звинувачення полягали у спонуканні до расової ворожнечі та поширенню національної ворожнечі (справа почалась з того, що Декерт не погоджувався з фактом систематичного отруєння газом євреїв у концентраційних таборах націонал-соціалістів) [2]. За іншою інформацією, однією з причин усунення з посади було розтрощання партійних коштів і на внутрішньопартійному процесі Декерта було позбавлено посади [4, S. 336]. 10 червня 1995 року Гюнтера Декерта знову обрали головою партії. З 14 листопада Гюнтер Декерт відбував покарання – 2 роки ув'язнення [13, 1996, S. 156]. Ревізіонізм Декерта Верховний суд визнав "очевидно необґрунтованим", а суддя з Манхайму отримав догану за правову помилку та применшення міри покарання [1, S. 9293].

У 1994 році кількість членів партії зменшилась на 500 чоловік. Партія досі мала борги за участь у виборчій компанії до Бундестагу у 1990 році та до парламенту землі Баден-Вюртемберг у 1992 році у сумі 1,2 мільйона німецьких марок. Партія мала повернути ці використані кошти державі, оскільки не досягла 5 % бар'єр (НДПН сплачувала щорічний відсоток за затримку повернення 32.000 НМ) [13, 1995, S. 133]. Партія отримала у спадок земельну ділянку та 375 000 НМ. Про цей факт було написано в газеті "Німецький голос", що спонукало читачів до створення схожих заповітів на користь партії. Це дало свої результати і партія отримала ще 200 000 НМ, які хотіла використати на організацію центру партійної освіти. Виборчі результати 1995 року були незначними. Партія досягла 0,3 % на виборах до ландтагу землі Гессен, 0,1 % – на комунальних виборах у Бремени та 0,2 % – у Бремерхафені [13, 1996, S. 157].

1996 рік був невдалим для НДПН на виборах. Партія отримала лиш 2 мандати у округах Нижньої Саксонії. Це вдалося завдяки спільним спискам "Правий союз" у союзи з Республіканцями [13, 1997, S. 136].

Ситуація, що склалася навколо колишнього голови Гюнтера Декерта мало не розколола партію і тому на з'їзді партії 23-24 березня 1996 року у місті Бад Дюркхайм було обрано нове правління партії. Новим головою з невеликою більшістю голосів було обрано голову баварської земельної організації НДПН Удо Фойгта.

Після об'єднання ФРН НДПН вдало поширює свій вплив на нові федеральні землі та збільшує свою чисельність за рахунок правоекстремістської та неонацистської молоді, яка походить часто з соціально слабких регіонів східної Німеччини.

У 90-х роках партія знаходилась у слабкому фінансовому становищі і від матеріального краху її врятувало відшкодування витрат на виборчі перегони, можливість відстрочки повернення коштів державі та успадкування нерухомого майна від приватних осіб.

За рахунок нових засобів поширення масової інформації, таких як Інтернет, партія залишилась актуальною політичною силою насамперед у молодіжному середовищі та поширювала пропаганду в слабко контролюваному державою інформаційному полі.

Гюнтер Декерт на посаді голови партії визначав її політичну лінію, задавав тон, був прикладом для партії, вів посилену кампанію проти іноземців. Період його керівництва характеризувався гострими ревізіоністськими висловлюваннями, за що він неодноразово попадав за ґрати і, тим самим, створював партії певний імідж, судові тяганини та рекламу.

Дев'яності роки називають другою хвилею неонацизму, адже в цей час в Німеччині відбувається збільшення кількості насилля на правому ідеологічному підґрунті, що було спровоковано великою кількістю невирішених соціальних проблем з біженцями та іноземцями, які на думку агресивно налаштованих правих екстремістів і були винні у цих проблемах.

1. Archiv der Gegenwart – Deutschland 1949 bis 1999. – Basiert auf der 10bändigen Buchausgabe bei Siegler Verlag 2000. – Berlin: Directmedia-Publ., 2002. – 1 Scheibe und Bedienungsanleitung (Digitale Bibliothek; 78).
2. Behn H., Eisenacher E. Politische Zeittafel 1949 – 1979. – Bonn: Presse u. Informationsamt d. Bundesregierung, 1981. 3. Benz W. (Hrsg.) Rechtsextremismus in Deutschland. Voraussetzungen, Zusammenhänge, Wirkungen. – Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1994.
4. Decker F., Neu V. Handbuch der Deutschen Parteien. – Wiesbaden, 2007. 5. Falter J. W. Wer wählt rechts? : die Wähler und Anhänger rechtsextremistischer im vereinigten Deutschland. – München: Beck, 1994.
6. Die Ruhe nach Mölln war trügerisch Skinheads sind kaum zu kontrollieren // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 1993. – 1 Juni. 7. Überfall von ehemaligen NPD-Vorsitzenden organisiert // 25.05.1993 10. 8. NPD-Chef will Republikaner "offensiv umarmen" // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 1994. – 24 Oktober. 9. Antisemitische Schriften bei Hausdurchsuchung gefunden // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 1994. – 23 April. 10. Richter Orlet geht in den Ruhestand // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 1995. – 11 Mai.
11. Kowalsky W. Rechtsextremismus. Einführung und Forschungsbilanz. – Opladen: Westdt. Verl., 1994. 12. Viel zu schwammig // Spiegel, 1995, № 11. 13. Verfassungsschutzbericht 1990-1995. Bundesamt für Verfassungsschutz. 14. Wenzler T. Jugendlicher Rechtsextremismus in politischer und pädagogischer Übersicht – Ein Überblick. – Münster, 2001.

Надійшла до редколегії 17.02.10

С. Іванисько, канд. іст. наук

## СТАРОКИЇВСЬКА ПАРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

*В статті йдеться про заходи, яких вживала Старокиївська парафія Української автокефальної православної церкви для збереження та ремонту Софійського собору.*

*The article tells about measures, that have been taken by the Old Kiev Parish of the Ukrainian autocephalous orthodox church for preserving and renovating the "Sophia Kievskaya" Cathedral.*

Софійський собор у Києві збудований на початку XI ст. як головний кафедральний храм.

За часів правління Ярослава Мудрого та його нащадків Київська Софія набула статусу духовного і світсь-

кого центру столиці Давньоруської держави. Тут відбувались церемонії "посадження" князів на київський престол, прийоми іноземних послів; біля стін собору збиралося київське віче, відбувались собори руських єпис-

копів, правила молебні на честь перемоги руських дружинників над половцями і приносили присягу на вірність; при соборі велось літописання і була створена перша відома в Стародавній Русі бібліотека та майстерня по переписуванні книг (скрипторій). Довгий час собор був місцем поховання київських князів. Біля Софійського собору стояла резиденція київського митрополита, оточена кам'яною стіною.

Зараз це пам'ятка історії, культури, архітектури, монументального мистецтва не тільки українського народу, але й всесвітнього масштабу. На жаль, в Києві збереглись лише одиниці пам'яток – зразків мистецтва Давньоруської держави. Їх треба ретельно берегти і охороняти, застосовуючи всі зусилля та знання науковців і пам'яткоохоронців.

Одним із складних періодів для існування пам'ятки були роки між першою та другою світовими війнами. Питаннями збереження пам'ятки в той час піклувалась і Старокиївська парафія Української автокефальної православної церкви, що існувала при Софійському соборі.

В радянській історіографії історія церкви та автокефального руху в Україні розглядалася в окремих працях, в яких діяльність УАПЦ та РПЦ характеризувалась як антинародна та буржуазно-націоналістична [43].

До аналізу історії УАПЦ, її взаємовідносин із владою та представниками РПЦ, по-іншому ніж в радянській історіографії, зверталися вчені української діаспори. І. Власовський детально вивчив перебіг подій церковного життя після Лютневої революції, дослідник торкався й деяких аспектів діяльності української парафії Софійського собору [37]. Історики та мистецтвознавці діаспори Н. Полонська-Василенко, П. Курінний, Т. Геврик у своїх працях аналізували обставини, які впливали на вивчення та збереження Софійського собору в Києві в 1917-41 рр. [38, 46, 51, 52].

Церковна політика українських урядів у період революції та громадянської війни висвітлювалась у монографіях В. Ульяновського та Б. Андрусишина [36, 57, 58]. Різним аспектам державно-церковних відносин в УСРР, особливостям створення УАПЦ, міжконфесійним стосункам присвячена значна кількість праць О. Ігнатуши, Т. Євсєєвої, В. Силантьєва, В. Пашенка, А. Киридон та ін. [40, 42, 45, 53, 54, 56] І. Преловська висвітлювала питання створення парафії УАПЦ при Софійському соборі та припинення її діяльності [55].

Діяльність пам'яткоохоронців і науковців із дослідження та збереження пам'яток, у тому числі Софії Київської, а також широкий спектр проблем релігійної та культурної політики радянської влади в УСРР знайшли відображення в роботах В. Акуленка, О. Денисенко, С. Заремби, О. Нестулі, С. Нестулі, та ін. [35, 39, 41, 47, 48, 49]

Проте, аналіз історіографії показує, що не існує узагальнюючої роботи в якій би комплексно досліджувались зусилля Старокиївської парафії Української автокефальної православної церкви при Софійському соборі з збереження пам'ятки.

1 квітня 1919 р. уряд прийняв декрет про передачу у відання НКО УСРР історичних та мистецьких цінностей. Того ж та наступного року урядом Радянської України було видано ще кілька нормативних актів, якими вирішувалась доля релігійного майна [33, 34]. Храми та церковне начиння переходили до місцевих рад та могли передаватися релігійним товариством у користування.

В інструкції "Про застосування законоположень про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" враховувались інтереси охорони культових пам'яток [47, с. 89-92]. Релігійним общинам все церковне майно передавалось на умовах відповідальності за його збереження, не допустимості перебудов без дозволу па-

м'яткоохоронних органів, утримання коштами приходу храму та здійснення ремонту, періодичної перевірки пам'яткоохоронними органами стану будівель та умов збереження культурних цінностей.

У зв'язку з релігійною політикою уряду та націоналізацією культових споруд виникало питання про долю будівель комплексу Софійського собору. Так, у квітні 1920 р. св. Софію остаточно передали Українській Автокефальній Православній Церкві, а Російській Православній Церкві – Трапезну Церкву [1, арк. 3-9; 5, арк. 72-74; 8, арк. 1; 9, арк. 23; 10, арк. 44-45]. Після припинення, за вимогою військової влади, у жовтні 1920 р. діяльності церкви в Софійському Духовному Училищі, її також перевели до Трапезної церкви – Малої Софії. Представники як УАПЦ, так і Російської Православної Церкви мали претензії щодо користування церковною священно-мученика Макарія в Митрополичому будинку.

Отже, храми Софійського комплексу передали віруючим та знаходилися на обліку Народного комісаріату освіти (НКО). Споруди на його території зайняли різні організації.

Старокиївська парафія опікувалась станом Софійського собору та разом з пам'яткоохоронними і науковими організаціями проводила необхідні роботи з його охорони та збереження. Представників релігійної громади включали до складу спеціальних пам'яткоохоронних установ, що створювались з метою дослідження та збереження Софії Київської [14, арк. 5]. В свою чергу Парафіальна рада виступила з ініціативою влаштування лекцій із софієзнавства, лектором вирішили запросити відомого українського мистецтвознавця Д. Щербаківського [3, арк. 10-11].

Пам'яткоохоронним організаціям та Парафії разом доводилося вирішувати поточні питання, щоб забезпечити збереження св. Софії. Так, на території собору постійно бавилися діти і іноді це мало досить неприємні для храму наслідки. Науковці та парафіяни вказували, що забруднюється подвір'я, псуються зондажі, граючи в футбол на цвинтарі діти били шибки в навколишніх спорудах, виламували рами, закидали камені всередину тощо [3, арк. 10-11, 34; 18, арк. 20, 26; 21, арк. 116; 23, арк. 7; 24, арк. 12-13]. Довелося звернутись до міліції, щоб припинити цей безлад.

Старокиївська Парафія УАПЦ вказувала також на катастрофічний стан собору після бомбардувань громадянської війни: шибки розбиті, тиньк на мурах пообсипався, дах собору тече в багатьох місцях і вода просякає через товсті склепіння. Парафіяни зверталися до різних владних та пам'яткоохоронних установ із проханнями допомогти, якщо не фінансами, то хоча б матеріалами. Представники Парафії у своєму зверненні до наукових установ відзначали, що приміщення бібліотеки Софійського собору в одній із башт також потребувало ремонту (для забезпечення умов зберігання книг та рукописів). Взимку через побиті вікна в кімнату потрапляв сніг [3, арк. 61; 6, арк. 151, 13, арк. 1, 3-Зв., 9-9зв]. Архітектурно-монументальна секція Археологічної комісії, у відповідь на дописи релігійної громади, доручила І. Моргилевському звернутись зі свого боку до міської адміністрації за необхідними на ремонт пам'ятки коштами.

На початку 1923 р. з'ясувалось, що в західній частині хор Софійського собору з'явилась велика тріщина, яка загрожувало цілісності собору [15, арк. 2-4; 22, арк. 1-2, 5]. На всі звертання дослідників та пам'яткоохоронних організацій урядовці відповідали, що не має коштів не тільки на капітальний ремонт храму, але й на його попередній огляд [16, арк. 6; 22, арк. 8, 22, 28-29]. Оскільки влада не володіла засобами для необхідного ремонту пам'ятки, такий ремонт зобов'язали провести

парафію собору, відповідно до умов договору оренди пам'яток мистецтва та старовини [7, арк. 43]. В 1924 р. на капітальний ремонт Софійського собору Старокиївська парафія витратила близько 2,5 тис. крб. [11; 25, арк. 2] Парафіальна рада зверталась до пам'яткоохоронних установ Всеукраїнської академії наук з проханням поклопотатись перед місцевими державними органами влади аби релігійну громаду звільнили від податку, оскільки витрати на ремонт спричинили важке матеріальне становище парафії, податок ліг непомірним тягарем на плечі прихожан [17, арк. 20; 19, арк. 14, 22-23; 23, арк. 18-21, 31-33; 25, арк. 13]. При цьому вказувалось, що виплата податку унеможливило проведення ремонтних робіт в соборі Старокиївською парафією. Крім проведеного капітального ремонту, парафія здійснювала регулярні поточні ремонти храму, на що в 1925-1927 рр. було витрачено понад 4000 крб. [11; 25, арк. 2]

Частково Старокиївська парафія також відшкодувала кошти на реставрацію однієї з найвідоміших пам'яток станкового та іконописного мистецтва, що містилася в Софійському соборі – ікони Миколи Мокрого [7, арк. 1].

Пізніше, Парафіальна рада та наукові установи знову непокоїлись питаннями охорони та збереження Київської Софії та навколишньої території. У 1929 р. пам'яткоохоронці та парафія протестували проти того, що протягом зими 1928-1929 р. домоуправління софійського кварталу звозило сніг, кригу та сміття з прилеглих вулиць на палисадник між собором та Бурсою. Навесні танення снігу спричинило до утворення куп сміття та гною і, відповідно, до отруєння повітря парами його розкладу [28, арк. 8]. Вказувалося, що неприпустиме утворення смітника поруч із діючим храмом, пам'яткою загальносвітового значення, яку відвідували віруючі та науковці різних країн. Зважаючи на все вищезазначене, вони наполягали на санітарному очищенні території.

Непорозуміння між пам'яткоохоронцями та Старокиївською парафією виникали досить нечасто. Так, Рада Старокиївської парафії зверталась з проханням замінити двоголових орлів на дзвіниці Софійського собору "іншими орнаментами" [2, арк. 16]. Цікаво, що з аналогічною вимогою вже до парафії звернувся Народний комісаріат Юстиції УСРР [2, арк. 40]. Також, без відома Археологічного комітету парафія вивезла з храму ікону Любецької Божої матері. Певні суперечки виникали і щодо ремонту парафії собору, але в цьому питанні парафія визнала слухними всі пропозиції Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН та Софійської комісії при ВУАКу [19, арк. 22зв-23; 24, арк. 28, 30; 25, арк. 8, 13; 27, арк. 27-30]. Деякі конфлікти виникали з догматичних причин. Зокрема, незважаючи на дозвіл ВУАКу робити копії фресок, експедиції під керівництвом Л. Дурново, голова Парафіальної Ради св. Софії заборонив жінкам заходити у вівтар [20, арк. 35; 24, арк. 30; 26, арк. 53-56]. Лише після повторного звертання дослідниці та наполегливого прохання Комітету та адмінвідділу вони змогли продовжити роботу.

Не вдалось Всеукраїнському археологічному комітету та Київській краєвій інспектурі охорони пам'яток культури порозумітись з владою та представниками парафіальної ради Софійського собору і з приводу поховання архієпископа Нестора Шараївського [28, арк. 65-68; 30, арк. 3, Зв., 6-8]. Спочатку релігійна громада хотіла поховати отця всередині собору, в одному з приділів, чи під його стінами; родина ж померлого – на кладовищі Покровського монастиря, де мали закуплену ділянку. Адмінвідділ відхилив прохання родини під тим приводом, що це кладовище вже не функціонувало. Після цього Всеукраїнська Церковна Рада вирішила поховати о. Н. Шараївського на Лук'янівському кладовищі, навіть вирили там могилу. Але, підвідділ культів

заборонив ховати архієпископа і на Лук'янівському кладовищі, як і на будь-якому іншому. Інспектура ж заборонила будь-які поховання на території собору та його садиби, проте, міська влада взяла на себе відповідальність і дозволила вирити могилу біля стін собору. Викопування могили для поховання проходило майже в повній темряві, без належного огляду і спостереження. Наступного дня представники Софійської комісії та Інспектури знайшли свіжу могилу, оглянули місце і констатували, що яму для поховання викопали під південною вівтарною абсидою (Михайлівський приділ) на відстані коло 1 м. Поруч з могилою були викопані людські кістки.

На межі 1920-30-х років станом Софійського собору зацікавився відділ культів НКВС та Окружний виконавчий комітет [4, арк. 72-75, 87-88; 25, арк. 10, 14; 27, арк. 40; 28, арк. 24, 28; 50]. Вони наполягали на тому, що під впливом діяльності релігійної громади пам'ятка руйнувалася, і пропонували вилучити її з користування парафії та передати у розпорядження Всеукраїнській академії наук. ОВК в усіх руйнуваннях звинувачував релігійну громаду, яка орендувала св. Софію. ВУАК та Старокиївська парафія змушені були пояснювати, що остання навпаки робила все можливе для ремонту та охорони пам'ятки, проте її кошти обмежені. На початку 1930-х років всю відповідальність за руйнування Софійського собору вже покладали на релігійну громаду [12, арк. 16-22; 32].

Слід зазначити, що в той період становище Старокиївської парафії дійсно було не найкращим. Після проведених більшовицьким урядом кампаній з вилучення церковних цінностей і дзвонів, від багатства кафедрального Софійського собору майже нічого не залишилося. В комплексі з блокуванням банківських рахунків церков та монастирів, націоналізацією культових, житлових та господарських споруд, державними податками, які мали сплачувати релігійні громади, це суттєво підірвало економічну базу церковних організацій загалом, та Старокиївської Парафії УАПЦ зокрема.

Радянська влада вирішила скористатися з цього для придушення Софії Київської як вогнища українського церковного руху. Більшовицькі чиновники вказували на політичне значення храму, оскільки тут "...довгий час під маскою релігії приховувалась українська контрреволюційна організація" [31, арк. 14], а саму пам'ятку називали "...осередком феодалної й капіталістичної експлуатації та релігійного отруєння трудящих..." [29, арк. 2]. Наприкінці 1932 р. на Старокиївську парафію наклали податок в 10 тис. крб., а коли ця сума з великими труднощами була виплачена, через три місяці – наклали ще 20 тис. крб. [44, с. 152]

Витрати на ремонт та обслуговування храму завдавали значних збитків парафії, вона опинилась у скрутному матеріальному становищі.

На початку 1933 р. Ю. Міхновський скаржився, що парафія вже не в силах сплачувати державні податки, а соборна скарбниця – порожня. Перед Великоднем його на деякий час відсторонили від проведення служб та взяли під домашній арешт [44, с. 152]. Тоді повідомили, що Софійський храм закриють, проте, після сплати податку в 2000 крб., цей процес призупинили. Того ж року заарештували багатьох членів Старокиївської парафії.

Припинення функціонування діючого храму в Софії Київській здійснено відповідно до рішення Київської міської ради (міськради) від 17 січня 1934 р. [12, арк. 34]. В ухвалі міськради зазначалося, що Парафія не спроможна забезпечити охорону та збереження пам'ятки, виплачувати державний податок. Тому храм вилучається з користування релігійної громади. Таким чином, закінчилось існування діючого храму Софійського собору і розпочався новий етап в його історії – як закладу культури.

Отже, одним із напрямків діяльності Старокиївської парафії Української автокефальної православної церкви при Софійському соборі були охорона та збереження пам'ятки. Не зважаючи на те, що кошти релігійної громади були досить обмеженими, вона здійснила капітальний ремонт храму в 1924 р., проводила регулярний поточний ремонт храму. Також, Парафія опікувалась проблемами, що стосувались всього Софійського комплексу. Позитивним явищем в справі охорони та збереження храму стала взаємодія релігійної громади та пам'яткоохоронних і наукових установ. Конфлікти та непорозуміння між Парафією та пам'яткоохоронцями виникали зрідка, парафіяни намагались прислуховуватись до думки пам'яткоохоронців. Завдяки спільним зусиллям пам'яткоохоронних організацій та Старокиївської парафії Української автокефальної православної церкви при Софійському соборі вдалось зробити все можливе аби зберегти і відремонтувати пам'ятку в складний період 1920-1930-х років.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО) – Ф. 3984. Українська Автокефальна Православна Церква. – Оп. 3. – Спр. 28. Статут Української автокефальної православної церкви. 1919 р. – 37 арк. 2. ЦДАВО – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 30. Протоколи засідань Софійської церковної ради м. Києва. 29 червня – 5 серпня 1919 р. – 40 арк. 3. ЦДАВО – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 107. Протоколи засідань Софіївської церковної ради м. Києва. 5 березня – 18 серпня 1921 р. – 79 арк. 4. Державний архів Київської області (далі ДАКО). – Ф. р-112. Київський окружний виконком ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Оп. 1. – Спр. 615. Листування з народним комісаріатом освіти та релігійними громадами, притягнення до уголовної відповідальності церковної общини лаври за свавільне руйнування історично-художньої цінності Лаври, асигнування коштів на ремонт башні та про реєстрацію релігійних об'єднань. 1 жовтня 1925 р. – 3 листопада 1926 р. – 98 арк. 5. ДАКО. – Ф. р-862. Підвідділ з ліквідації майна релігійних установ при Київському губернському відділі соціального забезпечення. – Оп. 1. – Спр. 149. – Клопотання віруючих громадян м. Києва про передачу їм в користування церков в 1919 р. – 99 арк. 6. ДАКО. – Ф. р-4156. Київський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини губернського відділу народної освіти. – Оп. 1. – Спр. 15. Акти та описи предметів художньо-історичної цінності, взятих на облік губкописом. 3 січня – 29 квітня 1921 р. – 214 арк. 7. ДАКО. – Ф. р-4156. – Оп. 1. – Спр. 20. Протоколи засідань Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини. 1922 р. – 44 арк. 8. ДАКО. – Ф. р-4752. Київська єпархіальна рада. – Оп. 1. – Спр. 1278. Справа про нагородження і церковнослужителів церков Київської єпархії. 1920 р. – 10 арк. 9. ДАКО. – Ф. р-4752. – Оп. 6. – Спр. 209. Справа про відкриття нових приходів і церков. 28 листопада 1919 р. – 8 жовтня 1922 р. – 42 арк. 10. ДАКО. – Ф. р-4752. – Оп. 6. – Спр. 266. Нагородні списки священників Київського повіту за 1918 р. 25 липня – 24 вересня 1919 р. – 48 арк. 11. Державний архів м. Києва (далі ДАК). – Ф. 3. Києво-Софійський собор. – Оп. 3. – Спр. 72. Касова прибутково-видаткова книга Старо-Київської при Укр. Софійському Соборі громади за 1924 р. – 149 арк. 12. ДАК. – Ф. р-1. Київська міська рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Оп. 1. – Спр. 5475. Постанова Президії про охорону пам'яток культури про закриття Софійського собору, і закріпленні ґрунтів на території музейного городка і матеріали до постанов. – 36 арк. 13. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. 70. Середа А.Ф. – Спр. 251. Протоколи засідань Архитектурно-монументальної секції Археологічної Комісії при ВУАН. 23 серпня 1921 р. – 20 лютого 1922 р. – 25 арк. 14. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі НАІАНАН України). – Ф. Всеукраїнський археологічний комітет (далі ВУАК). – Спр. 3. Справи ВУАК'у за 1921 р. – 242 арк. 15. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 5. Протоколи зборів ВУАК'а за 1923 р. – 41 арк. 16. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 6. Листування з центральними установами. 13 лютого – 21 серпня 1923 р. – 10 арк. 17. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 20. Різні листування: охорона пам'яток старовини, організація та Статут ВУАК'у, протоколи засідань ВУАК'у сприводу археологічних досліджень та інш. 30 червня – 13 грудня 1924 р. – 43 арк. 18. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 81. Догляд за будинками м. Києва. 2 січня 1926 р. – 19 січня 1927 р. – 53 арк. 19. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 101. Журнали зборів президії ВУАК'у. 2 січня – 31 грудня 1926 р. – 49 арк. 20. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 118. Протоколи Президії ВУАК'у. 14 січня – 30 грудня 1927 р. – 69 арк. 21. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 176. Про стан пам'яток культури на Україні. 3 січня – 6 грудня 1928 р. – 160 арк. 22. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/1. Софійська комісія. 11 лютого – 24 жовтня 1923 р. – 39 арк. 23. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/2. Софійська комісія. 21 січня – 24 грудня 1924 р. – 37 арк. 24. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/3. Софійська комісія. 28 січня – 7 листопада 1925 р. – 30 арк. 25. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/4. Софійська комісія. 13 березня – 27 грудня 1926 р. – 16 арк. 26. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/5. Софійська комісія. 3 січня – 4 листопада 1927 р. – 59 арк. 27. НАІАНАН Украї-

ни. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/6. Софійська комісія. 15 лютого – 22 грудня 1928 р. – 65 арк. 28. НАІАНАН України. – Ф. ВУАК. – Спр. 410/8. Софійська комісія. 31 грудня 1928 р. – 15 липня 1929 р. – 87 арк. 29. НАІАНАН України. – Ф. Інститут археології (ІАК). – Спр. 94. Мовчанівський Т.М., Самойловський І.М. Короткий звіт про археологічні розвідки року 1935 р. на площі Софійського історико-культурного заповідника в Києві. – 12 арк. 30. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського (далі РФ ІМФЕР). – Ф. 13. Ернст Ф.Л. – Оп. 3. – Спр. 105. Листування установ з приводу похорону єпископа Нестора Шараївського біля Софійського собору. 1929 р. – 8 арк. 31. РФ ІМФЕР. – Ф. 13. – Оп. 4. – Спр. 213. Найважливіші пам'ятки Києва. Матеріал довідкового характеру – 36 арк. 32. Доповідна записка до Київської міської ради, копія: сектор науки НКО, від київського обласного інспектора охорони пам'яток культури К.С. Антиповича // Пам'ятки України: Історія та культура. – 1999. – № 1. – С. VIII. 33. О передаче имущества монастырских, церковных и других религиозных учреждений в ведение Народного Комиссариата Социального Обеспечения // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 год. – Ч. 2. – С. 654-655. 34. Про націоналізацію всіх бувайших скарбових, удільних, монастирських, міських і поміщицьких земель // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України і Уповноваженого РСФРР. – 1920. – № 6. – С. 135-141. 35. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні: 1917-1990 / Віктор Іванович Акуленко. – К.: Вища школа, 1991. – 273 с. 36. Андрусишин Б. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Богдан Андрусишин. – К.: Либідь, 1997. – 176 с. 37. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Репринтне видання / Іван Власовський. – К., 1998. – Т. IV. – Ч. 1: Відродження української православної церкви в добі національного відродження українського народу з розпадом Російської царської імперії, в часі першої світової війни (1914-1918) й революції 1918 року. (Від 1917 року до наших днів). – 384 с. 38. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва / Редакція журналу Пам'ятки України / Тит Геврик. – К., 1991. – 62 с. 39. Денисенко О.А. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Українській державі (1918 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О.А. Денисенко. – К., 2002. – 19 с. 40. Євсєєва Т.М. Російська православна церква в Україні 1917-1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі / НАН України; Інститут історії України / Тетяна Миколаївна Євсєєва. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 362 с. 41. Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства / Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / Сергій Заремба. – К.: Аратта, 2002. – 204 с. 42. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) / Олександр Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 438 с. 43. Ільницький М. Автокефалізм без мантиї / Микола Ільницький // Жовтень. – 1972. – № 5. – С. 122-125. 44. Киридон А.М. Українська православна церква (1930-1936 рр.) / Алла Миколаївна Киридон // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 143-159. 45. Киридон А.М. Час випробувань: Держава, церква і суспільства в радянській Україні 1917-1930-х років / Алла Миколаївна Киридон. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 384 с. 46. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну / Український вільний університет, Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської обласної державної адміністрації / Петро Курінний. – Полтава, 1994. – 140 с. (1-е видання: Мюнхен, 1970). 47. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917-1941 рр.: в 2 ч. / Національна Академія наук України, Інститут історії України / Олексій Нестуля. – К., 1995. – Ч. 1: 1917 р.- середина 20-х років. – 280 с. 48. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917-1941 рр.: в 2 ч. / Національна Академія наук України, Інститут історії України / Олексій Нестуля. – К., 1995. – Ч. 2: Кінець 20-х – 1941 рр. – 216 с. 49. Нестуля С. Становлення Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років) / НАН України; Інститут археології / Світлана Нестуля. – Полтава: Археологія, 1997. – 98 с. 50. Новицький О. Діяльність ВУАК'у в р. 1926 / Олексій Новицький // Коротке зведення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження 1926 року. – К., 1927. – С. 3-5. 51. Повстенко О. Катедра св. Софії у Києві / Олексій Повстенко. – Н.-Й.: Українська вільна Академія наук у США, 1954. – 471 с. 52. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії / Академія наук України, Інститут української археографії / Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 413 с. (1-е видання: Мюнхен, 1955-1958). 53. Пашченко В. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917-1930-ті роки / Володимир Пашченко, Алла Киридон. – Полтава, 2004. – 336 с. 54. Пашченко В. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20-30-х років / Академія Наук України, головна редакційна колегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією", відділ Академії Наук по розробці архівів ВНУК-ДПУ-НКВС-КДБ / Володимир Пашченко. – К., 1994. – 249 с. 55. Преловська І. Софія Київська в 1934 році: ліквідація громади УПЦ, створення Заповідника / Ірина Преловська // Пам'ятки України: Історія та культура. – 2003. – № 1-2. – С. 146-153. 56. Силантьєв В.І. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы / Василий Иванович Силантьев. – Харків: ХГПУ, 1998. – 232 с. 57. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 200 с. 58. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 319 с.

Надійшла до редколегії 17.02.10